

Román

je veľký prozaický žáner epiky. Od čias klasicizmu najvýraznejšie reprezentuje epiku tak, ako ju do klasicizmu reprezentoval epos. Zobrazuje široký okruh životných javov, obvyčajne v dlhšom časovom rozpätí. Časové rozpätie deja umožňuje zobraziť životné javy vo vývine. Aby román mohol splniť tieto úlohy, musí mať primerane veľký rozsah. Navonok teda každý román obvykle tvorí knihu, niekedy i viac kníh. Komplikovanosť ľudského života, ktorú umelecky stvárňuje, spôsobuje zložitosť románu ako literárneho útvaru. Využívajú sa v ňom všetky tri základné literárne zobrazovacie postupy: epický, lyrický a dramatický. Epický postup však ostáva základným. Román je teda rozprávačským typom literárneho diela.

297

Lyrický postup sa uplatňuje pri zobrazovaní vnútorných pocitov románových postáv, pri opisoch a úvahách, dramatický pri zobrazovaní priameho rozhovoru medzi postavami. V románe je dôležitá kategória rozprávača.

S kategóriou rozprávača tesne súvisí dej románu. Základom deja je rozprávanie udalostí, v ktorých autor necháva svoje postavy konať, hovoriť, myslieť a cítiť. Dej románu býva zložitý. Tvorí ho množstvo udalostí, na ktorých sa zúčastňuje mnoho postáv. Výnimkou bývajú psychologické romány, v ktorých sa autor obvykle ponára do duše jednej postavy a sústreďuje sa viac na jej psychické stavy ako vonkajšie udalosti (Dostojevskij: Zločin a trest). Románový dej máva hlavnú a vedľajšie dejové línie. Zobrazované vzťahy medzi ľuďmi často vyúsťujú do konfliktov. Aby obraz konfliktu bol umelecky účinný, musí mať vnútornú dramatickosť: postupné narastanie protirečení, vyvrcholenie a rozuzlenie. S tým súvisí aj vývin, zmena jednotlivých postáv v priebehu deja.

Román musí mať premyslenú stavbu, kompozíciu, aby sa nestal neprehľadným bludiskom udalostí, neprehľadnou masou literárnych postáv a navonok iba množstvom popísaných strán. Všetky zložky diela musia byť starostlivo, logicky a umelecky účinne usporiadané.

Spojením viacerých románov do jedného celku vznikajú diológie (dva romány), trilógie (tri romány) a románové cykly (takýmto je napríklad Balzacov cyklus Ľudská komédia).

Z tematického hľadiska romány členíme na dobrodružné, detektívne, historické, vedecko-fantastické, psychologické, spoločenské alebo sociálne, životopisné, autobiografické, cestopisné a pod. Z druhového hľadiska sú to žánrové formy románů.

Román podobne ako aj iné literárne žánre prešiel zložitým vývinom, takže jednotlivé vývinové typy sa vyznačujú špecifickými znakmi. Pôvod žánru siaha do neskoréj antiky, ktorá už poznala prozaické zábavné rozprávania o zložitých osudoch ľudí. V rímskej antickej literatúre vznikli taketo prozaické diela v prvom storočí n. l. Ich autormi boli Petronius (Satiricon – často sa označuje ako satirický román) a Lucius Apuleius. Z jeho prozaického diela Premeny sa stala najznámejšou poviedka Amor a Psyche. V neskoršej gréckej antike reprezentuje prozaický románový útvar Dafnis a Chloe, ktorý napísal Longos (3. storočie n. l.). Antická doba nepoznala ešte osobitný názov na označenie tohto literárneho žánru.

298

Pôvod termínu „román“ je v stredovekom Francúzsku, kde sa ním označovali spočiatku akékoľvek slovesné diela napísané ľudovým jazykom (lingua romana), teda nie po latincky. V 13.–15. storočí sa názvom román označovali veršované epické útvary, tzv. rytierske romány.

Skutočný román má svoj pôvod v drobných prozaických epických útvaroch (poviedkach a novelách), ktoré vznikajú najmä v talianskom prostredí od 14. storočia. Tieto útvary sa časom začali spájať do jednotného celku prostredníctvom jednej, tzv. rámcujúcej novely. Tak vzniká zárodok budúcej románovej kompozície. Reprezentantom takéhoto diela je Boccacciov Decameron.

Dôležitým stupňom vo vývine románu bol tzv. pikareskný román, ktorý vznikol a vyvíjal sa v 16. a 17. storočí. Jeho hlavnou postavou bol veselý tulák, šibal, neustále prechádzajúci z jedného miesta na druhé. Putovanie hlavného hrdinu umožnilo spájanie množstva udalostí (zážitkov hlavného hrdinu) do jedného celku. Vznikla tak i možnosť dôkladnejšieho vykreslenia charakteru hlavného hrdinu, ktorý sa na udalostiach zúčastňuje. Najznámejším pikareskným románom európskej literatúry je Život Lazarilla z Tormesu od neznámeho španielskeho autora z polovice 16. storočia.

Ďalší stupeň vo vývine európskeho románu znamená Cervantesov Don Quijote de la Mancha (1605), v ktorom už vystupujú protikladné charakterové typy Don Quijote a Sancho Panza. Pôvodným zámerom autora bolo zosmiešnenie tzv. rytierskych románů. Podarilo sa mu však ukázať súčasne i široký spoločenský rámec doby. Z kompozičného hľadiska má Cervantesov román spoločné črty s pikareskným románom (rad príbehov spojených hlavnou postavou).

Do dejín románu sa ako jeden z jeho vývinových stupňov zapísal i román anglického spisovateľa D. Defoea Robinson Crusoe zo začiatku 18. storočia. V 18. storočí začínajú vznikať už i prvé psychologické romány.

Románová tvorba sa v európskej literatúre v plnej šírke rozvinula v 19. storočí, ktoré dalo svetú takých románopiscov, ako sú Honoré de Balzac, Lev Nikolajevič Tolstoj, Fiodor Michajlovič Dostojevskij a iní; tvoria skutočnú etapu vo vývine svetového románu.

Do 19. storočia spadá aj rozvoj slovenského románu. Prvý slovenský román (J. Bajza: René mládenca príhodi a skusenosti) vznikol koncom 18. storočia. Využíval ešte kompozičný princíp

299

putovania hlavného hrdinu. Obdobie romantizmu príliš neprialo rozvoju románu, pretože subjektívne lyrický charakter romantickej literatúry pôsobil viacej v prospech jej lyrických zložiek. Rozvoj zaznamenal historický román, čo sa prejavilo aj v slovenskej literatúre. Významnými slovenskými románopiscami 19. storočia sú S. Hurban-Vajanský, E. Maróthy-Šoltésová a M. Kukučín (Kukučínov Dom v stráni vyšiel na začiatku 20. storočia).

Vývin slovenského románu pokračoval v 20. storočí. Jednou z tendencií jeho vývinu je snaha román zosubjektívniť. Táto tendencia je zreteľná u J. C. Hronského, L. Ondrejova a F. Švantnera. Druhá tendencia sa prejavuje v snahe po objektívnom zobrazení spoločenských javov doby na základe poznania vedeckých princípov historického materializmu. Našla si výraz v románoch tvorbe P. Jilemnického a F. Kráľa. Obe tieto tendencie pretrvávajú v našej literatúre až do súčasnosti, výraznejšia je však tendencia druhá. Najvýznamnejšími slovenskými románmi po oslobodení sú Hečkova Drevená dedina, Jašíkove romány Námestie svätej Alžbety, Mŕtvi nespievajú, Bednárov Sklený vrch, Hromový zub, Mináčova románová trilógia Generácia a iné.

V západoeurópskej literatúre 20. storočia vznikajú súčasne názory, že románová tvorba už neposkytuje dost možností vytvoriť pravdivý obraz človeka a jeho duševného sveta. Román sa podľa týchto názorov dostal do krízy, a preto vzniká snaha vytvoriť typ novej epiky. Jedným z reprezentantov týchto snáh je francúzsky tzv. nový román alebo antiromán. I napriek niektorým negativistickým názorom na vývojové perspektívy románu tento stále žije a ostáva stále hlavným žánrom modernej epiky.

8

Romanca

je epická báseň veľkého rozsahu, ktorá sa zaraďuje medzi stredné epické básnické žánre. Vznikla v stredovekom Španielsku ako ľudová epická pieseň. V období romantizmu sa začala využívať aj v umelej literatúre, kde sa v mnohom priblížila k balade. Na rozdiel od balady sa v romanci spracúva obvykle radostná, optimistická tematika. V niektorých národných literatúrach sa zotrel pôvodný rozdiel medzi baladou a romancou. Ruská literatúra pozná iba termín balada. Tento rozdiel sa stieral i v našich literatúrach. J. Neruda nazval jednu zo svojich básnických zbierok podvojným názvom Balady a romancé. Romancou nazval J. Botto svoju Smrť Jánošíkovu. Zdá sa, že presnejšia predstava romancé sa v našom

literárnom povedomí nikdy nevyhranila do takej miery ako predstava balady. I. Krasko nazval jednu zo svojich básní Stará romanca. Je to pravdepodobne ironizujúci názov, pretože obsah básne vyjadruje nie radostnú, ale trpkú skúsenosť básnika.

8

Romaneto

je žáner neveršovanej strednej epiky, ktorý je špecifickým výtvorom českej literatúry. Tvorcom romanet bol najmä Jakub Arbes, ale názov má pôvod u Jana Nerudu. V iných literatúrach sa podobné literárne útvary zaraďujú obvykle medzi novely, pretože im rozsahovo zodpovedajú. Neznamená to však, že romaneto nemôže nadobudnúť i väčší, románový rozsah. Tematicky sa romaneto vyznačuje umeleckým stvárnením hrôzostrašných až iracionálnych námetov. Záver deja býva prekvapivý podobne ako v novele. Napätie z hrôzostrašnosti sa uvoľňuje, udalosti vyúsťia do racionálneho vysvetlenia záhady. Medzi najznámejšie Arbesove romanetá patria Newtonův mozek, Ukřižovaná, Dábel na skřipci, Poslední dnové lidstva.

V slovenskej literatúre je názvom romaneto označená jedna báseň I. Krasku. S Arbesovými prozaickými romanetami ju spája podobná pochmúrna, tajuplná atmosféra.

8

Romantizmus

je umelecký smer, ktorý sa v európskych krajinách konštituoval v súvislosti so vznikom a rozvojom buržoáznej spoločnosti. Možno ho charakterizovať ako umelecký odraz oslobodeného buržoázneho ľudského jednotlivca. Zasiahol všetky oblasti umenia, teda aj umeleckú literatúru.

Doba, ktorá sa stala živnou pôdou pre zrod romantizmu, bola plná rozporov a protirečení. Víťazstvo kapitalizmu nad feudalizmom sa rodilo veľmi pomaly. Jednotlivé krajiny mali pritom svoje národné špecifiká. Čas vzniku a rozvoja romantizmu je v rozličných krajinách značne posunutý. Rozličné boli aj ideové ciele, o ktoré sa romantickí autori v jednotlivých krajinách usilovali. Možno však povedať, že zasiahol európske umenie na konci 18. storočia a pretrvával zhruba do polovice 19. storočia.

Romantizmus vyrástol z pocitov človeka oslobodzujúceho sa spod feudálnej závislosti a nevoľnosti. Pre rozvoj kapitalistickej výroby bolo nevyhnutné rozrušiť systém feudálnych nevoľníckych vzťahov. Preto si buržoázia dala v boji s feudalizmom do svojho štítu heslo